

המרקוז דה סאד — מורד, מטורף או פושע ?

דונאטיין־אלפונס־פרנסוא, המארקוז דה־סאד, נולד בשני ליוני, שנת 1740, בפאריז. בעצם רצו לקרוא לו בשמות אחרים; הצירוף היה צריך להיות לואי־אלדונו־דונאטיין; למרבה הצער שכחו שני המשרתים, שהביאו את התינוק לכנסייה, את השמות הנכונים. ייתכן כי הדרך היתה ארוכה, וייתכן כי שתו מעט, למען השמחה. כל ימיו התלונן דה־סאד על כך, שעושים לו עוול; אין מבינים אותו כראוי, ואין יודעים להעריך את כוונותיו. שרשרת הטעויות, אם כך, התחילה כבר מרגע הטבילה של התינוק בן יום אחד בכנסיית סאן־סולפיס. שמותיו הפרטיים של המארקוז, יש להוסיף, ממילא כמעט ונשכחו. אולם שם המשפחה שלו נשאר לזכרון עולם — וכי מי אינו מכיר את המונח "סאדזם"? נוסיף כאן מיד, שהמינוח מוכיח, כי לעיתים צדק המארקוז בתלונותיו. שכן המארקוז דה־סאד לא היה סאדיסט במובן המקובל של המילה כיום. אפשר לנסח זאת גם אחרת: ה"סאדזם" שלו התבטא רק באפיק אחד, מסויים ומוגדר מאוד. הוא היה הראשון, שהדגיש בבהירות רבה את הקשר שבין מין ואלימות. מעשי הזוועה הרבים והמגוונים המתוארים בכתביו, קטלוג אין־סופי כמעט של הזויות קודחות — כולם מבוצעים בהקשר זה. המארקוז צמא־המין ערך גם כמה נסיונות מעשיים בכיוון זה. ואף על פי שהיו אלה רק הדגמות מתונות ביותר, ביחס להמלצות שהשאיר דה־סאד בכתב, — הביאוהו לבתי־כלא, ובסופו של דבר, לבסטיליה הקודרת. לעומת זאת, בזמן המהפכה, כאשר המארקוז המשוחרר הגיע לעמדה החשובה של יושב ראש בית משפט מהפכני, שיחרר הרבה עצירים חפים מפשע, במקום לשלחם אחת ושתיים לגיליוטינה, בהתאם למה שנחשב אז לטון הטוב. התוצאות של התנהגות אנטי־מהפכנית ואנטי־פטריוטית זו של המארקוז, שהיה צמא דם בתיאוריה יותר מאשר למעשה, לא אחרו לבוא. תחילה הושעה מתפקידו הרם, ולאחר מכן הושם בבית־הכלא של המהפכה — מקום שנעם לו עוד פחות מאשר בית־הכלא של המשטר הישן. בדרך השוחד ניצל בשעה השתים־עשרה מן הגיליוטינה. זאת ועוד: כאשר החזיק במשרתו המהפכנית רבת־הסמכויות, ויותר על כמה אפשרויות לנקום באויביו הקודמים; הוא איפשר אפילו לחותנתו להימלט. אכן, מפתיע. ולהבהרה: הפגיעה היא לא בשל "קומפלקס

המרקוז דה סאד — מורד, מטורף או פושע ?

החזנת", הפופולארי כל כך, אלא משום שחזנתו של דה-סאד היתה אחראית במידה רבה למעצרו הארוך, (שלוש עשרה שנה) בכלא ווינסן ובבסטיליה. ובכן, באמת מפתיע.

גם כיום, במאה העשרים, מתבססים רוב הדיבורים על כתביו האפלים של המארקוז יותר על השמיעה מאשר הקריאה. כספרים פורנוגרפיים ואסורים אחרים, היו ספריו המדהימים של המארקוז אסיר-המין עוברים מן הסוחר לצרכן בהיחבא, מתחת לשולחן, במהדורות פאר ובמחירים מפולפלים. אחד ממבקרו במאה ה-19 כתב, כי הספרים של דה-סאד הם מסוג הספרים העומדים בספריה מוצנעים במדף מאחורי פרקי ההגות של פאסקאל או הכתבים הדתיים של כריסטומוס הקדוש. כיום, כידוע, ניטל כל הקסם מן הספרות הפורנוגרפית המסורתית (מבכרים לקרוא לה ספרות ארוטית, כנראה מתוך ההנחה שפורנוגרפיה שוב אינה קיימת). במקום ספרים גדירים, שהיה צורך להשיגם בדרכי מחתרת, קיימים ספרי כיס זולים, שהגיעו אפילו לדוכני הסופרמארקט. הגן הבשום, הקאמא סוטר וספרים ארוטיים קלאסיים אחרים תורמים הרבה שעות שיעמום לקורא המודרני, השואל עצמו באכזבה ניכרת אם אכן זהו באמת גן-העדן המיסתורי והאסור של החושבים. המארקוז דה-סאד, יש לציין עדיין אינו משמש מזון להמונים — לפחות לא בצורתו המלאה. בין כריכות הנייר אפשר למצוא רק קיצורים של כתביו העיקריים, וכן סיפורים בעלי השיבות משנית. הקיצורים גרועים ומרושלים. למרות שהם מכריזים על עצמם כעל מוצר אוטנטי, "בלתי מטוהר", הרי יד הצנזור ניכרת בהם היטב. האם המארקוז הנורא מצליח עדיין להדהים אפילו את הציניקנים של המאה העשרים ? או שמא, פשוט, כתביו ארוכים מדי ? שכן היתה למארקוז שהות לכתוב הרבה ; שנה אחר שנה, בישיבה אינסופית בכתיב-כלא, כתב האיש בחריצות רבה, אם משום שראה עצמו ככישרון ספרותי, ואם כדי לשמור על עצמו שלא יצא מדעתו, כאסירים אחרים.

הדעות על דה-סאד חלוקות ביותר. רבים ראו בו את התגלמות הרע המושלם, ללא ניצוץ אור גואל. אך לא חסרו מעריצים, שראו בו גאון בעל שאר-רוח. אלו ואלו נוטים לקיצוניות, הן בדברי הנאצה והן בדברי השבח. המשורר הקאתולי, פאול קלודל, אמר בשנת 1948: "טוב הדבר, שאילצו את דה-סאד לבלות לפחות את מחצית ימיו בחשיכה". הערה אישית למדי, הייתי אומרת, כל כך הרבה שנים אחר מותו של המארקוז (דה-סאד מת בשנת 1814, בשרנטון, בית-מחסה לחולי-רוח). אמנם אפשר להוסיף כאן, לשם השוואה את דעתו של פאול קלודל על יוהאן וולפגאנג גיטה הגדול: "חמור גדול ונפוח", כך קרא קלודל ליוצרו של "פאוסט".

מכאן אנו למדים, שלא כדאי תמיד לסמוך על דעותיו של קלודל, אף אם מעריכים את שירתו. מובן מאליו, קלודל לא היה היחיד שאמר דברים בוטים על דה-סאד. רשימת אויביו הספרותיים הגדולים של המארקיו מתחילה בניקולאס אדמה רסטיף דה לה ברטון. הלוא כך כתב דה לה ברטון, בועם ובהתמרמרות: "אין איש אשר סולד מכתבי דה-סאד הנבל יותר ממני... מושחת זה מתאר את הנאותיהם הארוטיות של הגברים רק בהקשר לייסוריהן ואף למותן של הנשים". עד כאן ועמו המוסרי של דה לה ברטון. אולם בהמשך הדברים יוצא המרצע מן השק: "מטרתה היא לכתוב ספר, אשר ינעם לחיך יותר מאשר ספריו...". והדברים הללו הלוא הם כתובים בהקדמה לספר "אנטי-ז'וסטין"; הנקל לנחש כי "אנטי-ז'וסטין" הוא ספר פורנוגרפי, שהתחרה בשוק הספרים עם ספריו של דה-סאד. להבהרת השם אנטי-ז'וסטין נוסף, כי ספרו החשוב ביותר של דה-סאד קרוי ז'וסטין. עד היום נמנים ספריו של דה לה ברטון על נכסי צאן הברזל של הספרות הפורנוגרפית (קרי: ארוטית). בימים אלה ראינו פירסומת לסדרת ספרים ארוטיים במהדורת פאר (הוצאה גרמנית), בה עומד דה לה ברטון על מדף הכבוד, יחד עם פייטרו ארטינו, ג'ון קלילנד, סמואל פפיס, ואחרים. המארקיו דה-סאד אינו נמצא ברשימה; סבורתני כי דה לה ברטון צדק, אם כי בצורה שונה במקצת משנתכוון לה: דה-סאד באמת אינו נעים לקריאה. אך גם הסידים היו לו למארקיו. גוסטאב פלובר, למשל, כתב לאחד מידידיו, שבאם ישיג לו ספרים משל דה-סאד, הוא ישקול לו אותם בזהב. שפה פיגוראטיבית, אין צורך לומר. כמה מגדולי הספרות הצרפתית בימינו הקדישו למארקיו מאמרים ומסות: אלבר קמי, סימון דה-בובואר, ז'אן קוקטו, ואחרים. עניין מחודש זה בדה-סאד אינו מוגבל לספרות הצרפתית בלבד. מן הראוי להזכיר, כי לורנס דארל מביא בראש כל אחד ואחד מארבעת כרכי "הקווארטט האלכסנדרוני" (ציטטה מדה-סאד. כל הציטטות הללו, מתוך לאחת, לקוחות מתוך "ז'וסטין". מתחילים אנו להרהר, שמא שמה של ז'וסטין מן הקווארטט נולד מאסוציאציה רעיונית זו. אגב, הפרברסיה ביחסי-אנוש המתוארת ב"קווארטט האלכסנדרוני" אינה מועטה כלל וכלל. אמנם יומרותיו של דארל הן מן הנעלות ביותר, אולם כדי להגיע למטרתו האמנותית הוא מספר על יחסים לסביים, הומוסקסואליים, יחסי מין בין אח לאחות, אונס, בתי-בושת שם מוחזקות ילדות קטנות, ועוד פרברסיות וזרויות למכביר, קטלוג מגוון של התנהגות אנושית.

סופר אנגלי אחר החש את האטרקציה של המארקיו דה-סאד הוא

אלדוס הוקסליי. הוא מזכיר בכתביו לעיתים את המארקיו, בהערצה ספק רצינית ספק אירונית.

בין אנשי הרוח, כפי שראינו, היו הדעות חלוקות. לא כן אצל השלטונות הפוליטיים. המארקיו דה-סאד חי בתקופה רבת-תמורות ומהפכות. הוא נולד בימי המלכים האבסולוטיים; זוהו מקרוב במהפכה; ראה את עליית נפוליון; מת בתקופה הרסטורציה הראשונה של הבורבונים. כל השליטים כולם, מלוכניים כעממיים, כלאו את דה-סאד בבתי-כלא שונים. לראשונה נעצר בימי מלכותו של לואי החמישה-עשר. המעצר הראשון נמשך רק שבועיים. המעצר השני — חצי שנה. המלך עצמו חנן את דה-סאד. שני המעצרים היו בשל מעשי פרברסיה מיניים. אותה סיבה גרמה למעצרו הבא, בימי לואי ה-16. היה זה מעצר ארוך שנמשך שלוש-עשרה שנים; מרביתן של שנים אלה ישב דה-סאד בבסטיליה האימתנית. הפעם לא היה מלך שחנן את המארקיו. הוא שוחרר על-ידי המהפכה. היה זה בשנת 1790. המארקיו היה בן חמישים. לאחר ישיבה ממושכת בכלא השמין במידה בלתי רגילה, נעשה אסטמטי וכבד תנועה. לפי עדויות בני תקופתו שוב לא היה מוכשר לאותם מעשים שהביאו למעצרו; אפילו לא למעשים צנועים הרבה יותר. אף אשתו נתגרשה ממנו באותם ימים, לאחר הערצה שנמשכה כל אותו זמן שהמארקיו חי בפריצות שהביאה לו פירסום עולמי. בכל זאת, שוב הצליח המארקיו הקונטורברסי להיעצר. ראשי המהפכה, כפי שכבר סיפרנו, כלאו אותו משום שלא היה רבולוציונר מספיק, ולא ערף די אנשים. נפילתו של רובספייר הצילה את האזרח דה-סאד ממוות בטוח על גיליוטינה. קרוב לשנה ישב בבית-הכלא, ועם שחרורו אמר, כי קשה היה לו מעצר זה יותר מכל שנות מעצרו בזמן המשטר הישן. בשנת 1801, אחת-עשרה שנה אחר שחרורו מכלא המלך, נאסר שוב. הפעם לא יצא עוד לחופשי. שנתיים לאחר שנאסר הועבר לבית-המשוגעים בשרנטון, מוסד סגור שלא נבדל בהרבה מבית-כלא. בשרנטון היה דה-סאד כלוא עד יום מותו, משך אחת-עשרה שנים. לאחר התפרצויות הזעם הנוראות של המארקיו בימי מעצרו הארוך הראשון, נרגע האישי. אמנם ביקש פעמים רבות חנינה מנפוליון, אך זה לא נענה לו — לא כקונסול ולא כקיסר. כאשר חודשה מלכות הבורבונים, הוציאו השלטונות החדשים עוד כמה פקודות מגבילות כנגד העציר, שהכבידו על ימי חייו האחרונים. מדוע נאסר דה-סאד בפעם האחרונה? היה זה לא בשל אורגיות מיניות, שכבר לא היה מסוגל להן מבחינה פיזית אלא — בשל תיאורן הספרותי.

הצנזורה על ספרים הביאה, לגבי המארקיו, בדיק לאותן תוצאות כמו הצנזורה על חיי האישיות. אפילו בזמן חופפות שתי תקופות המעצר

הארוכות: כל אחת במשכה שלוש-עשרה שנה — כידוע, מספר הקשור לפעילות שטנית. (על שולחן האפיפור אלכסנדר השישי, למשל, תמיד סעדו 13 איש, ורובם היו מתים מהרעלה לאחר מכן).

אך מחשבה בטלה היא, לנסות ולנחש מה היה עולה בגורלו של המארקיו, אם היה נולד במאה העשרים במקום במאה השמונה-עשרה. ההשערה שלנו היא, כי במשטר טוטאליטארי היה יושב במחנה ריכוז, ובמשטר דמוקראטי — בבית משוגעים; בערך אותו גורל שעלה לו בתקופתו הוא.

ליצד קרה הדבר, שדה-סאד הצליח לקומם כנגדו את כולם כאיש אחד? האם היה זה בשל אורח חייו או בשל כתיבתו? ומהו היסוד בגללו הוחרמו ספריו — תיאורי הזוועה, המין והשחיתות, או הפילוסופיה שניסה המארקיו השטני לפתח? כי המארקיו רואה עצמו כהוגה דעות, וסיפור המעשה אצלו בא במקום שני, אך ורק כדי להדגים את דעותיו. המארקיו מאמין באנארכיה, בחוסר חוקים ובשלטון הרע. האם הפך דה-סאד את נטיותיו הפרטיות לתיאוריה כלל-אנושית, או שמא באמת הצליח לחשוף משהו מן האימפולסים השפלים שבנשמת האדם? זוהי שאלה בלתי-נעימה ביותר; העובדה שאין אפשרות לענות עליה בביטחון, היא אחת הסיבות להחרמתו של האיש, אגב, בכל הנוגע לו עצמו קשה לומר, כי דה-סאד מוציא את המסקנות הנובעות מתורתו. חוקי חוסר ההתחשבות הם לגבי האחרים; בעצמו היה מתלונן ביותר, אם פגעו בו. בהנאה מיוחדת הוא מתאר את סבלותיהם של חפים מפשע, המושמים בכלא ועולים לגרדום; אולם משך שנים התפרע בבסטיליה וטען שהוא יושב במעצר שלא באופן חוקי. את האורגיות המיניות שלו, המלוות מעשי התעללות, ערך בחברת זונות — משום שחשב כי החוק לא יגן עליהן. וכאשר נאסר עקב תלונות חוזרות ונשנות של זונות מקצועיות — התלונן בהתמרמרות, שבצרפת מחשיבים זונות יותר מאשר אנשי אצולה גבוהה. אגב, משפחת דה-סאד נמנתה על משפחות האצולה המיוחסות ביותר; ונקודה פיקאנטית: שושלת היוחסין של המשפחה הגיעה עד לאציל הוג דה-סאד²) שנשא לאשה את לאורה הנערצה לה שר את שיריו פטררך. נשי המשפחה עוררו הערצה בלב כמה סופרים גדולים: ממשפחת בנו הבכור של המארקיו דה-סאד, בו אנו עוסקים, היא אדהום דה-שביניה³), שמרסל פרוסט תארה כדוכסית דה גרמנטס.

מובן מאליו, כי המארקיו דוחה בבוז את כל חוקי המוסר המקובלים ביחס למוסד הנישואין. הוא יוצא בספריו כנגד כל המושגים של נאמנות והגינות, בכל יחסי אנוש. בעצמו הגשים חלק מהטפות אלה: הוא בגד באשתו

המרקיו דה סאד — מורד, מטורף או פושע ?

והזניח אותה. אולם כאשר ישב בבסטיליה, ואשתו הורשתה לבקרו, היה עורך לה סצינות קנאה נוראות, עד שהסוהרים היו צריכים לחוש לעזרתה של האשה המסכנה; האנשים בספריו באמת נוהגים אחרת. יש עוד להוסיף על כך, כי המרקיוזה לא נתברכה ביופי ולא בחן, כבר לא היתה צעירה במיוחד, וקרוב לוודאי שהיא מצידה שמרה שמור היטב על כל ההתחייבויות המקובלות בחיי גישואיה. אך, כפי שכבר סיפרנו, פקעה סבלנותה דווקא ברגע שדה-סאד באמת היה זקוק לה: כאשר שוחרר ממעצרו הארוך. אז נתגרשה ממנו, ולטובת ילדיה (היו לזוג שלושה ילדים) לקחה כמעט את כל רכוש המשפחה לעצמה.

האיש שהאמין בניצחון הרע והחזק, היה חלש הרבה יותר מן החברה הסובבת אותו. את מאווייו המוזרים, המדהימים והמפחידים הצליח להגשים רק בשעת כתיבה.

נובמבר, 1965

הערות

1. Lawrence Durrell : Alexandrian Quartet, 1957-1960.
2. Hugues de Sade.
3. Adheume de Cheigné.